

HAVENS HEGN OG GÆRDER

Formålet med at indhegne haven har altid været at beskytte den, danne afgrænsning til de omgivende arealer og give læ.

Ordet have kommer af det gamle ord hagi, som oprindeligt betød hegn og siden det indhegnede sted. Ordet gård stammer fra det gamle ord garth, som oprindeligt betød gærde og som siden blev brugt om en plads med et gærde eller hegn omkring.

I nutidens sprog er betegnelsen gård i betydningen have bibeholdt i ord som kirkegård og vingård.

Vore allerførste haver, der kaldtes for kålgårde, abildgårde og urtegårde, har sandsynligvis været beskyttet af volde af grene, som det var let at finde omkring bopladsen.

Klosterhaverne og haverne omkring større ejendomme har været omgivet af høje mure som uigennemtrængelige værn mod omverdenen. De noget større haveanlæg og landskabshaver har som indhegning brugt levende hegn, sammensat af egnens forskellige løvfældende og lægivende træarter.

Faste gærder

De mindre haver har haft jordvolde, diger af græstørv, lyng og tang. Desuden anvendte man stengærder, hække, stakitter og plankeværker.

Jordvolde og diger

Græstørv, lyng og tang blev brugt til jordvolde og diger i de egne, hvor vanskelige jordbunds- og vejrforhold har stillet særlige krav til hegnsmateriale.

Derfor har man i især i Nord- og Vestjylland anvendt jord- og lyngdi-

De største sten sættes forned, og ca. 1/3 af disse sten skal være under jordoverfladen. Derved får stengærdet det mest stabile fundament. De mindste sten sættes i midten og de mellemstore øverst, således at overkanten bliver vandret, tung og fast. En omhyggelig udvælgelse af stenene inden opsætningen gør det lettere at passe de rigtige sten sammen. De skal indbyrdes støttes mod hinanden og kiles ind imellem hverandre, således at de ikke kan flyttes eller skubbes. Foto: Anne Linde

ger til indhegning af haverne. Ved de kyster, hvor der var meget bændeltang (ålegræs), anvendte man i stor udstrækning dette materiale. Tangdigerne kan endnu ses langs kystvejen ved Ebeltoft.

Stendiget er en jordvold, hvis udvendige, næsten lodrette side er bygget op af marksten. Indersiden er jævnt skrånende jord med plante- eller græsvækst.

Gærder

Stengærdet er bygget op af marksten til begge sider, med en hældning på ca. 1:10. Der anvendes kløvede og runde marksten. De kløvede er de vanskeligste at sætte, da alle kløvede sider skal vende udad. De runde sten skal helst være nogenlunde lige store. Stenene må gerne have form som en kindtand. Den fladeste side skal vende udad. For

at give stengærdet den størst mulige stabilitet og holdbarhed er det vigtigt, at gærdet opbygges på et veldrænet grusfundament. Fundamentet skal føres til frostfri dybde ca. 90 cm under terræn.

Græs eller krybende planter som f.eks. småbladet vedbend og liden torskemund kan plantes ovenpå gærdet eller imellem stenene.

Risgærdet er en af vore mest enkle og smukke måder at hegne på og egner sig bedst til afgrænsning af mindre arealer. Risgærdet forhindrer ikke uvedkommende indtrængen af mennesker og større dyr. Det dannes ved nedramning af grenstammer, ca. 6-10 cm i diameter, i en afstand af ca. 1 m. Herimellem lægges eller flettes lange, slanke og bøjelige ris eller grene. Almindeligvis anvendes ris eller grene

fra stynede pile- og poppeltræer. Efterhånden som risene begynder at rådne, bankes gærddet sammen med en kølle og nye ris lægges ovenpå. Dette kan gentages ligeså længe som grenstammerne holder og er nødvendige for at opretholde risgærddet.

Hegn

Dyrehavehegnet fremstilles af solide stolper af egetræ eller fyrretræ (som er miljørigtigt imprægneret). Stolperne sættes i den højde hegnet ønskes og med en indbyrdes afstand af 1,8 - 2,2 m. Tre solide løsholter (tømmerstykker) anbringes vandret imellem stolperne.

Afkvistede, lange og slanke grene af enebær, gran, hassel o.a. vrides lodret ud og ind imellem løsholterne. Disse kæppe sættes så tæt som muligt og med den tykke ende nederst. Hegnet er meget holdbart og kræver stort set ingen vedligeholdelse. Det egner sig godt omkring haver, der støder op til mark og skov og er velegnet som støtte for slyng- og klatreplanter.

Pilefletværkshegnet ligner dyrehavehegnet, men er spinklere i opbygningen. Konstruktionen er den samme.

Risgærde under bygning. De fingertykke hasselkæppe ligger klar til fletning.

Risgærde. Et godt sted at lægge havens produktion af grene. Foto: Anne Lindegaard

Kæppene er her pilekviste, der ofte er afbarkede og overfladebehandlede. Til hegn, der er over 1,5 m høje, bør der bruges 5 løsholter.

Raftehegnet virker rustikt ligesom dyrehavehegnet. Stolperne kan være enten runde eller firkantede egetræs- eller trykimprægnerede fyrretræs-stolper. Rafterne er unge, afkvistede stammer fra fyr, lærk, gran eller andre træarter, og de kan være med eller uden bark. Rafterne slås på to løsholter i den ønskede højde. I skrånende eller kuperet terræn kan raftehegnet tilpasses terrænet smukt med enten vandrette eller skråtstillede rafter med varierende afstand. Raftehegn egner sig godt omkring ældre villa- og sommerhushaver i skov- og plantageområder.

Det afbarkede raftehegn skal overfladebehandles jævnligt for at bevare sin holdbarhed. Det barkedede raftehegn derimod kræver ingen vedligeholdelse, men har ikke så lang holdbarhed. Såfremt stolper og løsholter er stærke nok, kan rafterne udskiftes med nye.

Stakitter

Omkring 1900 opførtes mange nye villaer og huse af meget forskellig udformning i vore byer og forstæder. Husenes forhaver blev omkranset af nydelige, malede stakitter. Stakitterne var med til at binde bebyggelserne sammen. Udformningerne var utallige, og højderne svingede fra ca. 70 til ca. 120 cm.

Raftehegn med vandrette rafter. Foto: Anne Lindegaard

Stakitterne adskilte den ofte smalle forhave fra det offentlige gadeareal, men opretholdt kigget udefra til huset og haven. I løbet af 1950'erne og 1960'erne er mange af disse smukke og tidstypiske stakitter og låger

forsvundet og erstattet af anden form for indhegning, som ikke passer til husenes oprindelige stil. I f.eks. Skagen og på Bornholm eksisterer der dog stadig mange stakitter, både i ældre og nyere udformning.

Hvor man ønskede mere læ eller måske et højere hegn, plantede man ofte en hæk på indersiden, ca. 50 cm fra hegnet, således at dette fortsat kunne vaskes rent og males, og hækken holdes klippet.

Stakitterne opførtes i utallige variationer, både hvad angår konstruktioner, materialer, farver og højder. Stolperne kunne være af træ, beton eller jern. Skulle det være ekstra holdbart, blev soklen støbt eller muret.

Jernstakittet kunne enten være smedet eller støbt og blev næsten altid opsat på en støbt eller muret sokkel. Et jernstakit var væsentligt dyrere end et træstakit, men også mere holdbart.

Den murede mur kunne ofte være afsluttet foroven af et jernstakit. Murværkets massive virkning blev derved modereret. For et sådant murværk med jernstakit findes der ingen erstatninger – det må nødvendigvis restaureres med de oprindelige materialer og genopstå i den ånd, det var tænkt.

Indfatningshegnet eller fodhegnet anvendtes mest på offentlige steder. Ofte langs havegangene for at beskytte henholdsvis græsplænerne eller de kunstfærdige blomsterrabatter. De udførtes af jern som buer i forskellige udformninger. I dag fremstilles lignende hegn ofte af trykimprægneret træ eller rafter i kraftige dimensioner og vil i den udformning meget dårligt kunne passes ind i 18- og 1900-tallets haver.

*Lavt, hvidt stakit, her i kombination med en hæk.
Foto: Anne Lindegaard*

Alt træ skal være 100 % kernetræ i fyr, der holder langt bedre og forurener mindre end trykimprægneret træ. Der skal derudover være fuldkantet og uden større knaster. Overfladen kan være ru eller høvlet. Træet behandles efter opsætning med maling eller træbeskyttelsesmiddel. Stolper til låger nedstøbes i beton. Stabel, stabelhængsel, greb, søm og skruer skal være varmtgalvaniserede.

Plankeværk

Plankeværk er en billigere og lettere løsning end en mur og med visse af dennes fordele. Det er dog ikke så holdbart. Udseendet afhænger også her af materialernes sammenhæng og samspillet med de tilhørende omgivelser.

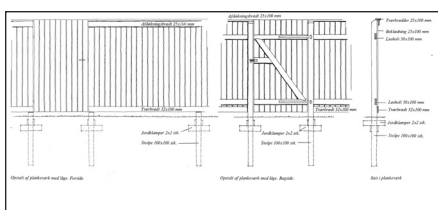
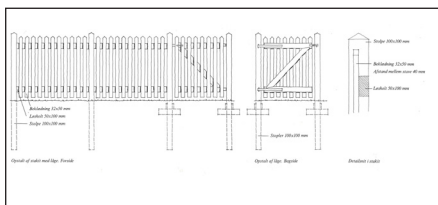
På visse steder er plankeværket en rigtigere løsning end en mur ville have været. Plankeværkets udformning findes ligesom stakittet i utallige variationer.

Højden i fælles skel er ifølge hegnsløven maksimalt 1,8 m. Stolperne kan være af træ, jern eller beton. Afstanden imellem stolperne afhænger af hegnets højde og vægt. To løsholter forbinder stolperne, og tætsiddende brædder sømmes herpå. Det gammeldags plankeværk har både ret- og vrangside. Retsiden vendes mod naboen eller udad.

Det finere forarbejdede og noget dyrere plankeværk var ofte udført gennembrudt eller med udskæringer i den øverste del og kunne have et detaljeret og smukt forarbejdet lågeparti med fine beslag.

Overfladebehandling og vedligeholdelse

Stakitter og plankeværker stod aldrig uden en dækkende overfladebehandling. De var altid malede eller tjærede. De foretrukne farver var hvid, vogngrøn, engelskrød eller tjæresort /

brun. De malede flader skulle vedligeholdes med rengøring efter vinterens tilsmudsning og med maling hvert eller hvert andet år. Se informationsbladene *Overfladebehandling af udvendigt træværk* og *Overfladebehandling af jern*

Hække

De klippede hække ændrede karakter i forbindelse med opførelsen af de mange villa- og rækkehusbebyggelser omkring og efter 1900. Med denne bebyggelsesform blev det mere almindeligt med skelhække imellem de mange haver. Udvalget af plantearter bestod af hvidtjørn, avnbøg, skovbøg, naur, liguster, lind og elm. De to sidstnævnte egner sig bedst til meget kraftige hække. Hækken kan ved klipning formes i bredde og højde, som man ønsker. Den er forholdsvis billig i anskaffelse, og vedligeholdelsen består i to årlige klipninger, første gang i juni og anden gang i august.

Levende hegn

Træ- og hækbeplantning som levende hegn anvendtes hovedsagelig omkring haver på landet. Formålet var at skabe læ og beskytte havens vækster mod

Lågeparti i solid og god håndværksmæssig udførelse. Bibeholder kontakten til arealet bagved og adskiller det private fra det offentlige. Foto: Anne Lindegaard

dyrenes indtrængen. Herudover skulle de også virke smukke og være tilpassede den stedlige jordbund og egnens klimatiske forhold. Omkring prydhaven foretrak man den klippede hæk. Prydhaven skulle kunne betragtes, og blomsterne krævede gode lysforhold. Til de levende hegn anvendtes ofte

planter, som var lette at formere selv f.eks. pil og poppel, eller planter som såede sig villigt ved frø eller gav rodsrud som f.eks. elm, ær, lind, eg, ask, hvidtjørn, syren, røn og mirabel samt kræge. På denne måde blev de egnskarakteristiske.

Ved valg af planter skal der tages hensyn til jordbunds- og vindforhold. Der bør plantes 4 hækplanter pr. løbende meter. Læ- og rumvirkning opnås først når hækken er vokset til. Foto: Anne Lindegaard

Valget af forskellige hegnstyper har været bestemt af den stedlige tradition, landskabets karakter, egnens byggeskik og tidens mode. Hensynet til det praktiske og økonomiske har vejet tungt, men også hensynet til havens samspil med bygninger og omgivelser har været højt prioriteret.

LITTERATUR OG LINKS

Litteratur

Bondens have. Mette Skougaard, Helle Thordur Hansen, Mona Rasmussen. Nationalmuseet.

Have og landskab. Planlægning – Anlæg – Pleje. Udgivet af GartnerINFO 1989.

Haven. Medlemsblad udgivet af De danske Haveselskaber. Årgang 1987 nr. 3. Årgang 1986 nr. 2.

Nordisk Illustreret Havebrugsleksikon. G.E.C. Gads Forlag 1946.

Tangdigerne i Ebeltoft. Ebeltoft Museum, Århus Amtskommune og Skov- og Naturstyrelsen.

Links

Det Danske Haveselskab
www.haven.dk

Herfra er der flere relevante links til leverandører, private havesider, lokale og regionale foreninger:

Det Kgl. Danske Haveselskab, Det Jyske Haveselskab og Det Danske Haveselskab – Øerne. Endvidere links til faguddannede havearkitekter, som medlemmer af DDH kan benytte sig af.

Danske Landskabsarkitekter:
www.landskabsarkitekter.dk

I landsbyerne var stynede (eller stævned) hasselhegn tidligere ret almindelige, da de gav gode kviste og grene til risflettede hegn, tækkekæppe til syde stråtage, kviste til optænding af brændekomfuret med meget mere. Men i dag er denne type hegn også meget anvendelige og ikke mindst uhyre nemme at passe. I forhold til en hæk, der skal klippes hver tredje eller fjerde uge hele sommeren, skal det stynede hasselhegn beskæres hvert tredje eller fjerde år. Billedet øverst er fra december 2007 og billedet nederst fra august 2010. Hegnet blev stynet igen i november 2011. Grenene blev anvendt til et flettet risgærde (se foto side 2).

Foreningen har en landsdækkende medlemsliste.

Landsforeningen Danske Anlægsgartnere www.dag.dk
Indeholder landsdækkende medlemsfortegnelse, aktuelt stof, links m.v.

Brolæggerlauget
www.brolaeggerlauget.dk
Hjemmesiden indeholder en landsdækkende medlemsfortegnelse.

Information om Bygningsbevaring.
Kulturstyrelsen.
www.kulturstyrelsen.dk/information-om-bygningsbevaring/

- Havers og gårdspladsers belægninger
- Bevaringsværdige haver

KOLOFON

Titel
Havens hegn og gærder

Oplæg
Tekstoplæg og tegninger: Kirsten Lund-Andersen, Landskabsarkitekt m.d.l.
Foto: Hvor intet andet er nævnt, Søren Vadstrup, arkitekt m.a.a. Center for Bygningsbevaring

Copyright, redaktion og udgiver
Kulturstyrelsen, Kulturministeriet

Opdateret
Juli 2012: Søren Vadstrup, arkitekt m.a.a., Center for Bygningsbevaring i Raadvad

Yderligere oplysninger
Kulturstyrelsen
H.C. Andersens Boulevard 2
1553 København V
Telefon 33 73 33 73